

KONOK PÉTER

A jelenkortörténet-írás problémái

Kerekasztal-beszélgetés a Politikatörténeti Intézetben

A Politikatörténeti Alapítvány 2010. november 11-én ünnepelte alapításának huszadik évfordulóját, illetve emlékezett meg az elmúlt két évtized munkájáról. Ebből az alkalomból kerekasztal-beszélgetést szervezett a Politikatörténeti Intézetben a jelenkortörténet-írás mibenlétéről, feladatairól és problémáiról. A kérdésnek különös aktualitást adott, hogy napjainkban a jelenkortörténet kiemelt jelentőséget kap, és a megszokottnál is nagyobb hatással van mindennapjainkra. A kerekasztalvita során azonban világossá vált, hogy a magától értetődőnek tűnő terminus önmagában is többféleképpen értelmezhető: kérdés, hogy mit tekintünk jelenkornak, illetve annak mely leírásait tekinthetjük történetírásnak.

A jelenkortörténet-írást övező nagyfokú szakmai figyelem jele volt, hogy – amint arra *Földes György*, a Politikatörténeti Intézet főigazgatója bevezetőjében rámutatott – a kerekasztalra sok történész is eljött, ami a meghívott vendégek – Gyáni Gábor és Romsics Ignác – közötti beszélgetést végül sokkal tágabb, interaktív vitává alakította.

Mi különbözteti meg a jelenkortörténetet a történelem más időszakaitól, mikortól és meddig beszélhetünk jelenkorról mint a történeti kutatás tárgyáról, és milyen műfaji, módszertani kérdéseket vet fel az így meghatározott időszak kutatása? – tette fel a bevezető kérdést *Földes György*.

Gyáni Gábor szerint a jelenkortörténetet sokáig kizárólag a közeli korok, a közelmúlt kutatására vonatkoztatták – a modern történetírásban „történelemnek” a középkort és az azt megelőző időszakokat tekintették. A múltat ugyanakkor a következményeinek fényében lehet látni, értelmezni, így a folyamatok felgyorsulásával ma már egy-két évtizedes időszakra is történelmi múltként tekinthetünk vissza. Ennek megfelelően a jelenkortörténet-írás tulajdonképpen új, 20. századi diszciplína. A jelen-

kortörténet – vélekedett Gyáni Gábor – valójában afféle „félleg-meddig történelem”: nem ismerhetjük még az adott időszak eseményeinek a következményeit, nem láthatjuk – legfeljebb látni vélhetjük – a történeti perspektívát. A történetírás többi területéhez képest itt más a források jellege is. A forrásbőség mellett felmerül a hozzáférhetőség kérdése: számos alapvető fontosságú forrás a törvényi szabályozások, titkosítások, személyiségi jogok stb. miatt csak korlátozottan kutatható, vagy teljesen el van zárva a történész elől. Komoly műfaji kérdéseket vet fel a kollektív emlékezet, a megélés, a személyes múlt hatása – ez az egyik legnagyobb probléma, amellyel a jelenkortörténet kutatóinak meg kell birkóznia. A múltnak ahhoz, hogy tudományosan kutatható legyen, idegennek kell lennie a kutatótól. Ugyanakkor a jelenkortörténet kutatója az általa is megélt időszakot, eseményeket kutatja, azokban a struktúrákban mozog maga is, amelyek kutatásának tárgyai. Ezáltal a történet könnyen szubjektívvá válhat. Erre jó példa az 1956-os események kutatása – mutatott rá Gyáni Gábor. Ugyanakkor így a történetírás eltolódik az emlékirás, a memoárirodalom felé, amely természetesen sokkal nagyobb közönséget kap, sokkal nagyobb befogadói fóruma van.

Romsics Ignác egyetértett Gyáni Gáborral abban, hogy a jelenkortörténet-írásban a források verifikálhatósága korlátozott, de hangsúlyozta az anyagok bőségét, illetve azt is, hogy azok sokszor minőségileg eltérnek a korábbi időszakok kutatásában felhasznált forrásoktól. Vitatta azonban, hogy a jelenkortörténet-írás – a *Zeitgeschichte*, az *histoire contemporaine* – sajátosan huszadik századi jelenség lenne. Tulajdonképpen már a klasszikusok, az ókori történetírók is saját korukról írtak, elegendő Thuküdidészre vagy Tacitusra gondolni, vagy éppen Voltaire-re, ha későbbi példát keresünk. Magyarországon a jelenkortörténetre példa lehet Horváth Mihály munkássága, aki a reformkorról, illetve az 1848–1849-es eseményekről egy-két évtized távlatából írt a magyar történeti gondolkodást hosszú időre meghatározó munkákat. Vagyis – akár tudták, akár nem tudták az adott történészek – a történetírás történetét végigkíséri egy olyan megközelítés, amelyet ma jelenkortörténetnek nevezünk. A fogalom maga a különböző nemzetek történetírásában konkrétan mást és mást jelent. A franciáknál sokáig a forradalomtól kezdődő időszakra vonatkozott; a briteknél az 1832-es parlamenti reform volt a választóvonal; az olaszoknál és a spanyoloknál a tizenkilencedik század elejétől vette kezdetét – vagyis a huszadik század során a jelenkortörténet tulajdonképpen az elmúlt évszázad történetére vonatkozott. Magyarországon a kortörténetírás terminusa Romsics Ignác szerint csak az 1960-as években jelent meg, vélhetőleg német hatásra. 1953-ban Hans Rothfels azt

a feladatot tűzte a német történészek elé, hogy forrásszinten, tudományos alapossággal keressék a válaszokat arra a kérdésre, hogy Németország miként jutott oda, ahová jutott. Erre a feladatra hozták létre az 1950-es évek elején a müncheni Institut für Zeitgeschichtét, míg Franciaországban 1973-ban alakult meg az Institute d'histoire du temps présent. Németországban a *Geschichte und Gesellschaft* című folyóirat néhány évvel ezelőtt különszámot szentelt a *Zeitgeschichte* problematikájának. Ebben már a kortörténetnek is három, egymást követő kronologikus periódusát választják el: egy 1945-ig tartó szakaszra, az 1945 és 1989 közötti időszakra, valamint az elmúlt két évtized történetére osztotta azt. Vagyis a műfaj régi és igen virulens – foglalta össze Romsics Ignác – és egyben igen könnyen instrumentalizálható, amint erre Gyáni Gábor is rámutatott. Ám ez igaz lehet korábbi korokra is: elég, ha Dózsa György 19. századi markánsan eltérő recepcióira gondolunk, vagy éppen a magyarság eredete és a honfoglalás körül manapság dúló heves vitákra: vannak, akiket az őseredet ködös kérdése sokkal jobban foglalkoztat, mint a legújabb események története.

Földes György arra várt választ a vita résztvevőitől, hogy véleményük szerint van-e a jelenkortörténetnek a történetírás más formáitól eltérő belső logikája, amely egyben módszertani eltéréseket is indukál, illetve – ha elfogadjuk az Annales-iskola meghatározását, hogy a jelenkortörténet-írás azon korok történetét kutatja, amelyeknek még nem látjuk a következményeit – hol húzható meg ez a határvonal, mi a jelen és a jelenkortörténet viszonya.

Az Annales-iskola azért vélekedik így, mondta el Gyáni Gábor, mivel az eseményektől elfordulva a struktúrákat kutatja, amelyek változásai csak hosszabb távon értelmezhetőek. A gyors, látható eseményekkel szemben a struktúrák csak lassan bontakoznak ki – ezért a jelenkortörténet elsődlegesen a politikátörténet felé kell hogy forduljon, hiszen még nem tudhatjuk például, hogy jelenleg milyen struktúrában vagyunk. A politikátörténet az, amit az események fényében fogalmilag képesek vagyunk megragadni és leírni – ez nem a jelenkortörténet hibája, hanem a természetéből adódik. Nem igazán lehet viszont olyan korszakhatárokat megszabni, ahol a jelenkortörténet elkülönül a történelemtől, mint olyantól. Ez állandóan változik, hiszen mindig az adott jelen dönti el, hogy a múltból mi, miért és mikortól fontos a számára. A jövőben más múltak válhatnak aktuálissá, mint ma, de ez előre nem jósolható meg. A Dózsa György körül kialakult kultusz, az instrumentalizálás például azt mutatja, hogy bizonyos tekintetben akár a 16. század is lehet jelenkortörténet – hiszen az 1940-es és 1950-es évek hivatalos kánonjában

ennek hirtelen sajátos aktualitása lett. Persze, tette hozzá Gyáni Gábor, ez azért bizonyos mértékig relativizálja is a kérdést. Igazából az elmúlt 50–100 év az, ami a jelenkortörténet szempontjából fontos, mert ez hasonlít a leginkább mai viszonyainkra: nem csupán azért, mert sokak számára saját életük időszaka, hanem azért is, mert ennek a korszaknak az elképzelései, tradíciói, világnézetei, kötődései még ma is hatnak. A baloldal például kötődhet Szabó Ervinhez, vagy a jobboldal Tisza Istvánhoz, és úgy instrumentalizálhatják őket, mint ha ma is köztünk élnének. Ez a 19. századra már nem igazán áll: végül is nem szabadna ózdkodni attól, hogy meghúzzunk egy formális időhatárt a múlt, vagyis a történelem, és a félmúlt, vagyis a jelenkortörténet között.

Romsics Ignác ezzel szemben úgy gondolta, hogy a múlt bármely alakját lehet instrumentalizálni, de attól ez még nem jelenkortörténet. A *Zeitgeschichte* annak az elmúlt néhány évtizednek a története, amelynek folyamatai még nem zárultak le, vagy ha lezárultak, az eredményük még nem látható. Magyarországon ez mindenekelőtt a rendszerváltás óta eltelt két évtized, illetve részben az 1945, illetve az 1956 utáni időszakok. A Horthy-korszakra például ez már nem igaz: hiába aktualizálják és instrumentalizálják különféle politikai célokra megfelelően, ez a már kialakult szakmai értékítéletet érdemben nem befolyásolja.

A Politikatörténeti Alapítvány kuratóriumának és egyben a kerekasztalnak az elnöke, *Orosz István* akadémikus arra hívta fel a figyelmet, hogy igen fontos a személyes múlt elválasztása a történelemtől: az egyén magántörténete, bár természetesen benne van a köztörténetben, még nem maga a köztörténet. Vajon melyik a valós a megélelt történet és a tudományosan feldolgozott köztörténet közül? Hogyan lehet az egyént meggyőzni arról, hogy nem az ő megélt magántörténelme a mérvadó?

Gyáni Gábor úgy vélte, hogy a magántörténet a kollektív memória birodalma, de nem lehet hierarchiát felállítani a kétféle szemlélet között, azok párhuzamosan léteznek és érvényesek. A történész nem bírálhatja felül az egyéni tapasztalatot, nem jelentheti ki az emlékek érvénytelenségét. A történésznek a múlt kutatása során szerzett tapasztalata szükségzerűen más, mint a történelem ágensének tapasztalata, és a jelenkortörténet éppen azért speciális, mert a közvetlen történeti tapasztalat emlékezés formájában még jelen van. Ebben az értelemben a jelenkortörténet nem történetírás, hiszen paralel létezik, sőt versenyez a kollektív emlékezettel – és ehhez alkalmazkodnia is kell, stratégiákat kell kidolgoznia erre a problémára.

Romsics Ignác fontosabbnak látta a különbséget a professzionális történész és az egyéni emlékező között. A történész – amennyiben a szakma

szabályait betartva, tudományos igénnyel dolgozik – érvényesebb dolgokat tud mondani akár az elmúlt húsz évről is, mint az egyéni emlékező. Az egyéni élmények az emlékezetben abszolutizálódnak – ami természetes, de a történésznek tágabb, komplexebb képe alakul ki az események értelmezéséről.

Hozzászólásában *Pritz Pál* úgy látta, hogy Gyáni Gábor teljes joggal a szakma leértékelődéséről beszélt. Ez a globalizált társadalom sajátosságából következik, de egyáltalán nem mindegy, hogy hogyan és mennyire értékelődik le a történészszakma, és hogy a történészek tesznek-e valamit ez ellen. Pritz Pál szerint a szakma elveszítette az önbecsülését. Egyre riasztóbb dolgokat láthatunk a tekintetben, hogy milyen lesz a társadalom történelmi tudata. A történészek felelőssége nagy, de nem igazán élnek vele, pedig erre lennének lehetőségek. Ma Magyarországon egy szakirányú diplomával akárki történésznek titulálhatja magát. Történelmi kamarára lenne szükség Pritz Pál szerint, hiszen bár a demokráciában mindenki azt mond, amit akar, de ezt nem szabadna egy önjelölt történészi titulussal megtámogatni. Ha a történészek nem képesek megvitatni, hogy tulajdonképpen miről is beszélnek, akkor nem jogosultak a presztízsrre. Konszenzusra van szükség, így például le kellene szögezni, hogy a kortörténet az 1989 óta eltelt két évtizedre vonatkozik. A jelenkortörténet nem lezárt történet, nem látjuk a struktúráját, nem rendelkezünk hozzá – a rengeteg használhatatlan dokumentum mellett – az alapvető fontosságú forrásokkal. Tulajdonképpen nem művelhető tudományosan, ám mégis arra kell törekedni, hogy tudományos, történészi eszköztárral felvértezve dolgozzuk fel, így bizonyosan érvényesebb eredmények várhatóak, mint azoktól, akik csak magukra aggatják a történész titulust. A történésznek azért is nagy a felelőssége, mert a már kialakult, a társadalom történelmi tudatában rögzült elképzeléseken szinte lehetetlen változtatni, márpedig a jövő történelmi tudata most alakul és most rögzül. A szakmának vissza kell szereznie az önbecsülését: „Az orvos az, aki gyógyít; az ügyvéd az, aki intézi a dolgokat – nálunk viszont mindenki mindenbe belebeszél” – foglalta össze Pritz Pál.

Standeisky Éva úgy látta, hogy a magyar jelenkortörténet-írás szempontjából jó korban élünk. A jelenkortörténet tárgya szerinte a „rövid 20. század”, az 1914-től máig tartó periódus – a kommunikatív emlékezet kora, amikor az emlékek még megoszthatóak. Az elmúlt húsz év alatt ennek a korszaknak a kutatása nagyon előrehaladt, hiszen ehhez a kutatáshoz demokráciára van szükség. A források hiánya mellett pozitívumok is vannak ezen a téren: ilyen az oral history felhasználása, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában található hatalmas mennyi-

szerű anyag feldolgozásának lehetősége, amelyből ma még csupán a jéghegy csúcsát látjuk. Mindkét forrástípus feldolgozása sajátos metodológiai eszközöket igényel, és mindkét téren jelentős eredmények születtek.

Gecsényi Lajos hangsúlyozta, hogy mindaddig, amíg a politika rávetül a történetíráásra – és ez nem csupán a diktatúrákra érvényes –, addig igen nehéz helyzetben van a kortörténetírás. Alapvető probléma, hogy a fiatal történészgenerációkat nem tanították meg az egyre növekvő iratanyag kezelésére, felhasználására, a levéltári kutatásra és a szükséges forráskritikai módszerekre. Legenda az, hogy a kortörténetírást a dokumentumok hozzáférhetetlensége nehezíti. A források ritka kivétellel kutathatók.

A hozzászólásokra reagálva Gyáni Gábor hangsúlyozta, hogy a jelenkortörténet egy intézményrendszer keretein belül folyó tudományos tevékenység, és ettől nem lehet elvonatkoztatni. Az intézményesülés sajátos logikája megszabja ennek a menetét, így azt is, hogy milyen kronológiai egységekben látjuk a múltat. Ezek az intézmények – a kontinentális Európában legalábbis – többnyire államfüggők, vagyis függnek a politikától, és a politika fenntartja magának a jogot, hogy autonóm módon döntsön a kutatás irányáról. Az adott politikai elit intenciói – például a historizálás iránti szenvedélye, mint a mai magyarországi politikai vezetés esetében – döntő hatással vannak a jelenkortörténet-írás lehetőségeire, irányára, kereteire és tartalmára. Ma éppen ott tartunk, hogy intézményesen át fogják strukturálni az egész jelenkortörténet-írást, és nem a történészek vitái és véleményei fogják ebben a politikai döntéshozókat motiválni, hanem saját politikai igényeik és elvárásaik. Sok jelenkortörténettel foglalkozó kutató fogja elveszíteni munkahelyét, tudományos perspektíváját, vagy éppen kedvét szakmája műveléséhez. Erről is beszélni kell, ha a jelenkortörténetről beszélünk, vélte Gyáni Gábor, hiszen ezek a dolgok éppen most történnek.

Lengyel László hozzászólásában kiemelte, hogy a jelenkortörténetírásnak szoros kapcsolatot kell kialakítania a társtudományokkal, a politológiával, a szociológiával, a gazdaságtannal. Jellemzőnek mondta, hogy a gazdaságtörténészek ma azzal szembesülnek, hogy a közgazdászok ismét jelenkortörténetként szemlélik és vizsgálják a nagy gazdasági válságok időszakait. Érdekes jelenkortörténeti, aktuális problémává vált például, hogy annak idején a Bethlen-kormány miként próbálkozott a gazdasági válság kezelésével. Ma, amikor számos tudományos intézményt szétvernek, az interdiszciplinaritás mellett átfogó tudományos szolidaritásra is szükség van. A másik fontos dolog – Lengyel László szerint – a mítoszokkal, a mítoszgyártással való szembeszállás, és a történeti mítoszokkal hatásosan csak a történészek tudnak szembeszegülni.

Földes György arra kérdezett rá, hogy van-e a jelenkortörténet-írásnak sajátos etikája. Léteznek-e szakmai normák a politikának való kiszolgáltatottság és a tudományos igazság iránti elkötelezettség kettős szorításában? Hiszen a jelenkortörténet-írás nem játszhat kiváráásra, mert ha hallgat, vagy várakozó álláspontra helyezkedik, akkor egyben megteremti a mítoszgyártás lehetőségét, teret ad a legkülönbélebb problematikus gondolati konstrukcióknak.

Orosz István rámutatott, hogy a jelenkortörténet-írásnak nincs más etikája, mint általában a történettudománynak – a történészekre is áll az a tanács, amit Deák Ferenc adott az újságíróknak: „Hazudni nem szabad.” A probléma inkább az, hogy mi a teendő, ha tudjuk, hogy mások viszont hazudnak, mítoszokat gyártanak, mivel nem etikus módon közelítenek a történelemhez. A történész felelőssége, amint erre Pritz Pál is utalt, hogy ilyenkor felemelje a szavát.

Romsics Ignác szerint a beszélgetés során részben egybemosódott a történész munkája, illetve a történelemmel kapcsolatos politikai és közéleti vita. A történész írhat egy könyvet például Bethlen Istvánról; de azt, hogy Bethlen kapjon-e szobrot, vagy ha kap, hol kapjon, nem a történész tiszte eldönteni – ez a politikai közösség feladata, illetve az azt képviselő politikusoké, akik ezt a feladatot nem szándékoznak átengedni senkinek.

A beszélgetés és a vita lezárásaként Földes György három dolgot kívánt hangsúlyozni. Először is, mielőtt a jelenkortörténet-írás etikájáról beszélünk, beszélnünk kell a politika etikájáról a tudomány, és ezen belül is a történettudomány felé. Ennek egy demokratikus társadalomban az egyik aspektusa az, hogy a politika lehetővé teszi, és nem megszünteti a tudományos vitát. Másodszor, a politika feladata a múlttal kapcsolatban az, hogy a saját hagyományait ápolja, és nem az, hogy a más politikai irányzatok hagyományait megpróbálja lerombolni. Harmadszor pedig – zárta a beszélgetést Földes György – a jelenkortörténet-írás alapvető szakmai etikája megkívánná, hogy a tudomány művelői tevékenységükkel ne akarjanak semmiféle konkrét politikai irányzatnak ártani vagy megfelelni, és ebben komoly önkontrollra is szükség lenne az egész történetészszakmában.